

AGNIESZKA ORFIN

SPRAWNOŚĆ POSTĘPOWANIA KARNEGO W ŚWIETLE ZASADY PRAWDY MATERIALNEJ I ZASADY BEZPOŚREDNIOŚCI

I. Wprowadzenie

„Spóźniona sprawiedliwość nie jest sprawiedliwością (*delayed justice – no justice*)”¹. W myśl znanej anglosaskiej paremii wymierzanie sprawiedliwości ma tylko wtedy sens, gdy następuje w odpowiednim czasie. Kara wymierzona po bardzo długim okresie od chwili popełnienia przestępstwa traci swoje znaczenie. Postulat sprawności postępowania ma kluczowe znaczenie dla wymiaru sprawiedliwości, ponieważ jest jednym z aspektów zarówno prawa do sądu uregulowanego w art. 45 ust. 1 Konstytucji, jak i „rzetelnego procesu karnego”². Pomimo tego, że zasada sprawności postępowania karnego ma ogromny wpływ na ocenę funkcjonowania wymiaru sprawiedliwości, skuteczność represji karnej oraz na wychowawcze oddziaływanie kary na sprawcę i społeczeństwo³, nie może być traktowana jako wartość absolutna. Zdaniem A. Murzynowskiego, nie może być ona osiągnięta kosztem ryzyka orzekania w sposób niezgodny z naczelną zasadą postępowania karnego – zasadą prawdy materialnej⁴. Zasada szybkości bowiem pozostaje w ścisłym związku zarówno z zasadą prawdy materialnej, jak i zasadą bezpośredniości. Z jednej strony jest gwarancją dotarcia do prawdy materialnej i sprzyja realizacji zasady bezpośredniości, z drugiej zaś może stanowić dla nich poważne zagrożenie. M. Cieślak stwierdził, że zasada szybkości znajduje zastosowanie tylko wtedy, gdy nie koliduje z zasadą prawdy obiektywnej⁵. E. Bieńkow-

¹ I. Nowikowski, *O zasadzie szybkości postępowania w polskim procesie karnym (zagadnienia wybrane)*, (w:) Państwo. Prawo. Myśl prawnicza. Prace dedykowane profesorowi Grzegorzowi Leopoldowi Seidlerowi w dziewięćdziesiątą rocznicę urodzin, Lublin 2003, s. 164.

² P. Wiliński, *Rzeczony proces karny w orzecznictwie sądów polskich i międzynarodowych*, P. Wiliński (red.), Warszawa 2009, s. 363.

³ M. Cieślak, *Zagadnienia dowodowe w procesie karnym*, t. I, Warszawa 1955, s. 249.

⁴ A. Murzynowski, *Refleksje na temat przestrzegania zasady prawdy materialnej a zachowania sprawności postępowania karnego*, (w:) M. Plachta (red.), *Gdańskie studia prawnicze. Aktualne problemy prawa i procesu karnego. Księga ofiarowana Profesorowi Janowi Grajewskiemu*, t. XI, Gdańsk 2003, s. 111.

⁵ M. Cieślak, op. cit., s. 249.

ska z kolei wskazuje, że proces usprawniania wymiaru sprawiedliwości musi mieć na względzie dobro człowieka i ochronę jego podstawowych dóbr⁶.

Biorąc pod uwagę powyższe, istotne znaczenie mają zasady sprawności postępowania karnego, prawdy materialnej, bezpośredniości oraz relacje zachodzące między nimi. Podkreśla się, iż kluczowym aspektem jest zachowanie równowagi między nimi i dążenie do tego, by przyspieszenie postępowania nie odbywało się kosztem gwarancji procesowych stron i podstawowych funkcji procesu, a w razie wystąpienia ewentualnego konfliktu – jak podnoszą Z. Gostyński i S. Zabłocki – pierwszeństwo należy się gwarancjom interesów procesowych stron, a nie zasadzie szybkości⁷.

II. Rozpoznanie sprawy bez nieuzasadnionej zwłoki

Zasada szybkości nie jest jednolicie definiowana w literaturze. Część autorów zalicza ją do zasady koncentracji⁸, inni nadają jej status samodzielnej naczelnej zasady procesowej⁹, a jeszcze inni traktują ją jako element zasady uczciwego procesu¹⁰. Polski ustawodawca dopiero w kodeksie postępowania karnego z 1997 r. *expressis verbis* w art. 2 § 1 pkt. 4 postanowił, że przepisy kodeksu mają na celu takie ukształtowanie postępowania karnego, aby rozstrzygnięcie sprawy nastąpiło w rozsądnym terminie. Regulacja ta nawiązuje do art. 6 ust. 1 Europejskiej Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności, który stanowi o prawie oskarżonego do „sprawiedliwego i publicznego rozpatrzenia jego sprawy w rozsądnym terminie” oraz do art. 14 ust. 3 lit. c Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych, zgodnie, z którym oskarżony ma prawo do rozprawy bez nieuzasadnionej zwłoki. Artykuł 45 ust. Konstytucji RP stanowi się, że każdy ma prawo do sprawiedliwego i jawnego rozpatrzenia sprawy bez nieuzasadnionej zwłoki przez właściwy, niezależny, bezstronny i niezawisły sąd¹¹.

Z powyższego wynika, że ustawodawca posługuje się dwoma pojęciami, tj. „rozsądnego terminu” (art. 2 § 1 pkt. 4 k.p.k.) oraz „rozpoznanie sprawy bez nieuzasadnionej zwłoki” (art. 45 ust. 1 Konstytucji). A. Murzynowski twierdzi, że

⁶ E. Bieńkowska, *Szybkość postępowania karnego i ochrona interesów pokrzywdzonego: zasady do pogodzenia czy nie? Refleksje na tle nowej kodyfikacji karnej*, (w:) T. Nowak (red.), *Nowe prawo karne procesowe. Zagadnienia wybrane. Księga ku czci Profesora Wiesława Daszkiewicza*, t. III, Poznań 1999, s. 132.

⁷ J. Bartoszewski, L. Gardocki, Z. Gostyński, S.M. Przyjemski, R.A. Stefański, S. Zabłocki, *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, t. I, Warszawa 2003, s. 194.

⁸ T. Grzegorzczak, J. Tylman, *Polskie postępowanie karne*, Warszawa 2011, s. 174–176.

⁹ R. Kmieciak, E. Skrętowicz, *Proces karny. Część ogólna*, Zakamycze 1999, s. 117.

¹⁰ S. Waltoś, *Proces karny. Zarys systemu*, Warszawa 2009, s. 336.

¹¹ A. Kubiak, *Konstytucyjna zasada prawa do sądu w świetle orzecznictwa Trybunału Konstytucyjnego*, Łódź 2006, s. 98, 229–231; zob. L. Garlicki, *Polskie prawo konstytucyjne. Zarys wykładu*, Warszawa 2011, s. 351; zob. P. Wiliński, *Proces karny w świetle Konstytucji*, Warszawa 2011, s. 129–132.

oba wyrażenia są równoznaczne¹². I. Nowikowski potwierdza pogląd W. Daszkiewicz, że są one synonimiczne, dodaje jednak, że akcentują nieco inne aspekty sprawnie prowadzonego procesu i że wyrażenie „rozpoznanie sprawy bez zbędnej zwłoki” trafniej oddaje sens jednego z elementów rzetelnego procesu, który odnosi się do eliminowania przewlekłości postępowania¹³. Prawo do rozpoznania sprawy bez zbędnej zwłoki w świetle art. 45 ust. 1 Konstytucji jest jednym z elementów prawa do sądu. W literaturze wskazuje się, że „dostęp do sądu byłby tylko fikcją, gdyby oczekiwanie na orzeczenie trwało bardzo długo”¹⁴. Prawo do rozpoznania sprawy bez zbędnej zwłoki należy rozumieć w ten sposób, iż rolą organów prowadzących postępowanie jest podejmowanie działań prowadzących do rozstrzygnięcia sprawy w czasie, który jest niezbędny dla prawidłowego rozpoznania sporu, bez nieuzasadnionego wydłużania procesu¹⁵. Ustawodawca w żadnym przepisie nie konkretyzuje czasu trwania procesu, który można uznać za rozsądny. Przy ocenie „rozsądnego terminu” należy wziąć pod uwagę stopień skomplikowania sprawy, sposób zachowania się podejrzanego i skarżącego, zachowanie organów prowadzących postępowanie, a także stopień uciążliwości postępowania dla skarżącego, w szczególności gdy stosowane jest wobec niego tymczasowe aresztowanie. „Rozsądny termin” nie oznacza tego, by proces toczył się szybko, natomiast oznacza, by czas procesu był współmierny do stopnia skomplikowania sprawy i aby czas ten umożliwiał rzetelne, dokładne jej rozpoznanie.

III. Szybkość czy sprawność postępowania?

W doktrynie autorzy posługują się zarówno pojęciem zasady szybkości procesowej¹⁶, jak i zasady sprawności (efektywności) postępowania. A. Murzynowski stwierdza, że „W ścisłym związku z zasadą prawdy materialnej pozostaje zasada sprawnego przebiegu postępowania karnego. Wywodzę ją z treści art. 2 § 1 pkt. 4 k.p.k. (...) Należy zauważyć, że z treści art. 2 § 1 pkt. 4 k.p.k. niektórzy autorzy wyprowadzają zasadę szybkości postępowania karnego”. Autor wyjaśnia, że jednym z wymogów zasady sprawności postępowania jest szybkość, jednakże sprawność postępowania można osiągnąć nie tylko poprzez skrócenie czasu jego

¹² A. Murzynowski, op. cit., s. 110.

¹³ I. Nowikowski, op. cit., s. 169, za: W. Daszkiewicz, *Prawo karne procesowe. Zagadnienia ogólne*, t. I, Poznań 1999, s. 118.

¹⁴ Z. Cichoń, „Sprawiedliwość spóźniona jest zaprzeczeniem sprawiedliwości”, *„Rzeczpospolita”* z 16.06.1999, s. C4.

¹⁵ P. Wiliński, *Konstytucyjny standard prawa do sądu a proces karny*, (w:) P. Hofmański (red.), *Węzłowe problemy procesu karnego*, Warszawa 2010, s. 211–212.

¹⁶ M. Cieślak, op. cit., s. 249; zob. R. Kmiecik, E. Skrętowicz, *Proces karny. Część ogólna*, Zakamycze 1999, s. 117; zob. też: K. Witkowska, *Znaczenie szybkości postępowania karnego oraz koncentracji czynności procesowych dla realizacji celów i zadań procesu karnego*, „Prokuratura i Prawo” 2009, nr 3, s. 73–86.

trwania, ale również przez odpowiednie uproszczenia”¹⁷. W konsekwencji autor pojmuję tę zasadę nieco szerzej. Podobne stanowisko prezentuje J. Czapska, stwierdzając, że coraz częściej pisze się o sprawności postępowania, rzadziej o jego szybkości¹⁸. Sprawność postępowania należy rozumieć, jako zapobieganie nieuzasadnionej zwłoce, co nie jest równoznaczne z szybkim wydaniem rozstrzygnięcia w danej sprawie. Często bowiem stopień skomplikowania sprawy wymaga bardzo dokładnego, skrupulatnego, a co za tym idzie, wymagającego dłuższego czasu, przeprowadzenia postępowania dowodowego i dokładnego rozpoznania sporu. W tym wypadku szybkie, lecz powierzchowne rozpoznanie sprawy stanowi zagrożenie w dotarciu do prawdy materialnej, będącej celem każdego procesu, a jak pisał A. Gaberle – dotarcie do prawdy wymaga czasu i wysiłku¹⁹. Inni autorzy wskazują, że szybkość procesu należy rozumieć jako brak przewlekłości, a nie jako samą w sobie „wartkość biegu procesu”²⁰. Za P. Wilińskim można stwierdzić, że ostateczne rozstrzygnięcie sądu powinno zapaść w czasie nie dłuższym, niż jest to niezbędne, a brak szybkości „(...) dolegliwy będzie wtedy, gdy nadmierna długość postępowania narusza prawa jego uczestników, wpływa niekorzystnie na funkcje wymiaru sprawiedliwości. Przeciwnieństwem przewlekłości wydaje się być więc raczej sprawność niż szybkość postępowania. Oznacza to, że istotą problemu staje się nie tyle szybkość sama w sobie co sprawność postępowania”²¹.

IV. Relacje pomiędzy zasadą sprawności postępowania a zasadami prawdy materialnej i bezpośredniości

Zasada prawdy materialnej jest naczelną zasadą postępowania karnego, wyrażoną w art. 2 § 2 k.p.k. Przez tę zasadę należy rozumieć dyrektywę, w świetle której organy procesowe powinny dołożyć wszelkich starań, aby wydawane przez nie decyzje procesowe opierały się na prawdziwych ustaleniach faktycznych²². Tej naczelnej zasadzie są podporządkowane wszystkie inne zasady²³. Zasada prawdy materialnej łączy się z celami postępowania karnego, które zostały wskazane w art. 2 § 1 pkt. 1–4 k.p.k. Istotą procesu jest bowiem dotarcie do prawdy, wykrycie i pociągnięcie do odpowiedzialności osoby winnej oraz dążenie do tego, by

¹⁷ A. Murzynowski, op. cit., s. 110.

¹⁸ J. Czapska (w:) S. Waltoś, J. Czapska (red.), *Zagubiona szybkość procesu karnego. Jak ją przywrócić?* Warszawa 2005, s. 220.

¹⁹ A. Gaberle, „Co nagle to po diable”, *Polemika z prof. Waltosem i sędzią Celejem*, „Gazeta Wyborcza” z 3.04.2009, s. 23.

²⁰ P. Hofmański, D. Szumiło-Kulczycka, S. Waltoś, (w:) S. Waltoś, J. Czapska (red.), *Zagubiona szybkość procesu karnego. Jak ją przywrócić?* Warszawa 2005, s. 34.

²¹ P. Wiliński, *Recenzja książki pt. Zagubiona szybkość procesu karnego. Jak ją przywrócić?*, S. Waltoś, J. Czapska (red.), Warszawa 2005, „Prokuratura i Prawo” 2006, nr 9, s. 142.

²² M. Cieślak, *Polska procedura karna. Podstawowe założenia teoretyczne*, Warszawa 1971, s. 320.

²³ S. Waltoś, op. cit., s. 220. Podobnie K. Marszał, *Proces karny. Zagadnienia ogólne*, Wydawnictwo, Katowice 2008, s. 90.

osoba niewinna nie poniosła takiej odpowiedzialności. T. Grzegorzcyk i J. Tylman za M. Cieślakiem podkreślają, że ustalenia faktyczne muszą być udowodnione²⁴. Organy nie mogą zadowalać się fikcją, powinny zaś dążyć do wykrycia prawdy, co w praktyce często bywa czasochłonne. Nie może być jednak tak, że przyspieszenie biegu postępowania odbywa się kosztem kluczowej zasady prawdy materialnej. Jak wskazuje się w judykaturze „Jedną z podstawowych zasad procesu karnego jest wyrażona w art. 2 § 2 k.p.k. zasada prawdy, zgodnie z którą podstawę wszelkich rozstrzygnięć powinny stanowić prawdziwe ustalenia faktyczne. Z dążenia do realizacji tej zasady nie można zrezygnować jedynie dla spełnienia postulatu szybkości postępowania (zakończenie sprawy w rozsądnym terminie – art. 2 § 1 pkt. 4 k.p.k.), a w razie konfliktu między tymi regułami pierwszeństwo ma dotarcie wszelkimi dostępnymi środkami procesowymi do prawdy”²⁵. Podkreśla się w niej, że podstawowe znaczenie zasady prawdy materialnej oraz jej prymat nad postulatem przyspieszania postępowania. Nie można doprowadzać do takich sytuacji, w których postępowanie prowadzi się pobieżnie, szybko i niedokładnie tylko dlatego, by rozpoznanie sprawy nastąpiło w rozsądnym terminie. Takie spojrzenie zaburzałoby cel postępowania karnego. Jak wskazał A. Gaberle: „Bez wyjaśnienia wszystkich istotnych okoliczności realizacja celu procesu karnego, którym jest trafna reakcja na zarzucony oskarżonemu czyn przestępny, staje się loterią niemającą nic wspólnego z wymierzaniem sprawiedliwości”²⁶.

Związek zasady sprawności postępowania z zasadą prawdy obiektywnej można rozumieć na dwa sposoby²⁷. Po pierwsze, ciągłość wykonywanych czynności procesowych może sprzyjać w dotarciu do prawdy, ponieważ sprawnie i szybko prowadzone postępowanie może pomóc uniknąć utraty dowodów, oraz zatarcia w pamięci świadków istotnych dla sprawy informacji. Sprawne postępowanie może pozwolić w szybkim czasie na wykrycie i pociągnięcie do odpowiedzialności sprawcy czynu, a w konsekwencji zapewnić skuteczność represji karnej, która gdy jest wymierzona szybko, zachowuje swą siłę odstraszącą oraz rolę wychowawczą. Jak bowiem twierdzi A. Siemaszko nie wystarczy, że dzieje się sprawiedliwość, ludzie muszą jeszcze to widzieć. Szybkie wymierzenie sprawiedliwości wzbudza zaufanie do organów procesowych, umożliwia szybką reakcję na łamanie prawa oraz zaspokajają społeczne poczucie sprawiedliwości²⁸. Z drugiej jednak strony szybkie prowadzenie procesu może stanowić zagrożenie dla prawdziwych ustaleń faktycznych. Skupienie uwagi na szybkim zakończeniu sprawy może prowadzić do rezygnacji z zebrania pełnego materiału dowodowego, przesłuchania biegłych sądowych, nie docieraniu do dowodów pierwotnych, nierzetelnym analizowaniu

²⁴ T. Grzegorzcyk, J. Tylman, *Polskie postępowanie karne*, Warszawa 2009, s. 82.

²⁵ Wyrok SA w Łodzi z 22 stycznia 2001 r., sygn. akt: II Aka 249/00, OSN PiPr 2002, nr 10, poz. 19.

²⁶ A. Gaberle, „Co nagle to po diable” *Polemika z prof. Waltosiem i sędzią Celejem*, „Gazeta Wyborcza” z 3.04.2009, s. 23.

²⁷ A. Murzynowski, op. cit., s. 110.

²⁸ A. Siemaszko, *Dostęp do sądu a przewlekłość postępowania*, „Jurysta” 1999, nr 1, s. 5.

dowodów, pomijaniu ważnych, czasochłonnych czynności. Przyspieszać proces można zatem tylko w taki sposób, który nie koliduje z celem postępowania karnego. Zawsze należy rzetelnie zgromadzić i zabezpieczyć materiał dowodowy, starannie przeprowadzić czynności procesowe, zapewnić praworządny przebieg postępowania oraz sprawiedliwe wyrokowanie.

Na doniosłe znaczenie prawdy materialnej, jako naczelnej w stosunku do pozostałych zasad, zwrócił również uwagę Trybunał Konstytucyjny, wskazując że „szybkość postępowania karnego nie jest nadrzędnym celem procesu karnego, realizacja tej zasady musi ustąpić celom nadrzędnym, jakimi są przede wszystkim wykrycie sprawcy przestępstwa i uchronienie od odpowiedzialności osoby niewinnej. Ani bowiem Konstytucja, ani przepisy kodeksu postępowania karnego nie stawiają tego celu na pierwszym miejscu, przedkładając nad tempo postępowania osiągnięcie sprawiedliwego rozstrzygnięcia”²⁹. Należy podkreślić także, że zasada prawdy materialnej doznaje również wielu ograniczeń i nie można realizować jej za wszelką cenę³⁰. Ustawodawca wprowadza m.in. zakazy dowodowe (np. zakaz przesłuchania duchownego co do faktów, o których dowiedział się podczas spowiedzi), podkreśla konieczność poszanowania zasad demokratyzmu, ochrony interesu państwowego, zasad humanizmu, np. poprzez przyznanie oskarżonemu prawa do milczenia, wykluczenie stosowania przemocy w celu wymuszenia zeznań świadków. Dotarcie do prawdy jest nadrzędnym celem postępowania, ale nie może być dokonywane wbrew zasadom demokratycznego państwa prawnego.

Reasumując, stwierdza się, że zasada prawdy materialnej „jest najwyższą zasadą procesu karnego”³¹ i musi wieść prymat nad innymi zasadami, w tym również nad zasadą sprawności postępowania. Przyspieszanie procesu nie może prowadzić do sprzecznych z rzeczywistością ustaleń faktycznych, gdyż to zasada szybkości ma służyć realizacji prawdy materialnej, a nie odwrotnie³².

M. Cieślak uważał, że zasada prawdy materialnej wyznacza cel postępowania dowodowego, natomiast zasada bezpośredniości określa jego metodę³³. W myśl tej nieskodyfikowanej zasady wyprowadzonej przez doktrynę i judykaturę z art. 174 k.p.k. oraz *a contrario* z przepisów, które ograniczają posługiwanie się dowodami pochodnymi – art. 389, 391–393a k.p.k., organ procesowy powinien orzekać w oparciu o materiał, z którym zetknął się osobiście (na rozprawie) oraz powinien opierać swoje ustalenia przede wszystkim na dowodach pierwotnych. Chodzi bowiem o to, by jak najbardziej zminimalizować ogniwa pośrednie

²⁹ P. Kardas, P. Wiliński, *Glosa do wyroku Trybunału Konstytucyjnego z 7 grudnia 2010 r.*, P 11/09, „Palestra” 2011, nr 3–4, s. 136–137.

³⁰ P. Wiliński, P. Górecki, *Zasada prawdy a zasada prawa do obrony*, (w:) *Zasada prawdy materialnej. Materiały z konferencji Krasiczyn 15–16 października 2005 r.*, red. Z. Sobolewski, G. Artymiak, Zakamycze 2006, s.45.

³¹ A. Murzynowski, op. cit., s. 107. za: E. Krzymuski, *Wykład prawa karnego austriackiego*, Kraków 1910, s. 4–6.

³² P. Hofmański, D. Szumilo-Kulczycka, S. Waltoś, (w:) *Zagubiona szybkość...*, s. 57.

³³ M. Cieślak, *Polska procedura...*, s. 327.

pomiędzy sędzią a badanym zdarzeniem³⁴. Sąd powinien w pierwszej kolejności dążyć do poznania dowodów pierwotnych, np. zeznań naocznego świadka, oryginału dokumentu, a nie dowodów pochodnych – zeznań świadka ze słuchu, kopii dokumentu. Należy unikać wszelkich zniekształceń, dążąc do poznania prawdy materialnej. Zasada bezpośredniości „wyraża postulat maksymalnego zbliżenia organu procesowego do badanych faktów, a więc postulat maksymalnej redukcji źródeł przekazu treści dowodowej, postulat eliminacji z poznania procesowego wszelkich zbędnych pośredników”³⁵. Ustawodawca przewiduje także pewne wyjątki od zasady bezpośredniości polegające na możliwości sięgnięcia do dowodu pochodnego, gdy dowód pierwotny nie istnieje lub jest nieosiągalny (np. świadek przebywa za granicą albo zmarł), gdy zachodzi potrzeba sprawdzenia wiarygodności dowodu pierwotnego (np. oskarżony na rozprawie wyjaśnia odmiennie niż poprzednio), gdy dowód ma ze swej istoty charakter pochodny oraz gdy istnieje potrzeba ochrony wartości innych niż trafność w rekonstrukcji stanu faktycznego³⁶.

Zasada bezpośredniości z jednej strony stanowi metodę w dotarciu do prawdy materialnej, zaś z drugiej może przyczyniać się do wydłużania czasu trwania procesu. Sięganie bowiem do dowodów pierwotnych wymaga dokładności, rzetelności i przede wszystkim czasu. Jednakże nie można upraszczać i przyspieszać postępowania kosztem jego jakości³⁷. Szybkość procesu, jak już wcześniej zostało podkreślone, nie jest wartością absolutną. Z uwagi na funkcjonujące standardy europejskie (EKPC, art. 6 ust. 1) oraz konstytucyjne (art. 45. ust. 1 Konstytucji) dotyczące wymogu rozpoznania sprawy bez zbędnej zwłoki, ustawodawca przewiduje dalsze odstępstwa od zasady bezpośredniości, i tak w art. 392 § 1 k.p.k. wskazuje, że sąd może odczytywać na rozprawie głównej protokoły (zarówno przesłuchań świadków jak i oskarżonych, sporządzone w postępowaniu przygotowawczym lub przed sądem, albo w innym postępowaniu przewidzianym przez ustawę), gdy bezpośrednie przeprowadzenie dowodu nie jest niezbędne, a żadna z obecnych stron się temu nie sprzeciwi. Z kolei art. 394 § 2 k.p.k. stanowi, że dokumenty i protokoły, które podlegają odczytaniu, można uznać bez ich odczytywania za ujawnione w całości lub w części, należy jednak je odczytać, gdy którakolwiek ze stron o to wnosi. Zgodnie natomiast z art. 402 § 2 k.p.k. rozprawę przerwana prowadzi się po przerwie w dalszym ciągu, a od początku – jeżeli skład uległ zmianie albo sąd uzna ją za odroczoną. Sąd może również wyjątkowo odroczoną rozprawę prowadzić w dalszym ciągu, jeżeli skład sądu nie uległ zmianie albo sąd uzna ją za odroczoną. S. Waltoś podkreśla, że w tych przypadkach prowadzenie rozprawy w dalszym ciągu grozi orzekaniem na podstawie

³⁴ T. Nowak, *Zasada bezpośredniości w polskim procesie karnym*, Poznań 1971, s. 45.

³⁵ M. Cieślak, *Polska procedura...*, s. 329–330.

³⁶ Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z 7 grudnia 2010 r., P 11/09, OTK ZU 2010, nr 10/A, poz. 128.

³⁷ A. Murzynowski, *Istota i zasady...*, s. 317.

dowodów, które w skutek upływu czasu mogą być zniekształcone³⁸. Wskazuje również, że zgodnie z art. 97 k.p.k. sąd na posiedzeniu orzeka na podstawie akt sprawy pod warunkiem, że nie zachodzi potrzeba sprawdzenia okoliczności faktycznych.

Trybunał Konstytucyjny również wskazał, że ustawodawca przewidział wyjątki od zasady bezpośredniości z uwagi na postulat sprawnego postępowania³⁹. Trybunał podkreślił, że niezbędne jest przyspieszanie procesu i respektowanie tego, by rozpatrzenie sprawy nastąpiło bez zbędnej zwłoki, ale pod warunkiem, że nie ucierpią na tym podstawowe cele postępowania oraz gwarancje procesowe stron. Trybunał dostrzega znaczenie szybkiego uzyskania rozstrzygnięcia sądowego nie tylko z uwagi na interes strony, ale także państwa i podkreśla, że opóźnienia w wymiarze sprawiedliwości stanowią zaprzeczenie gwarancyjnego charakteru prawa do sądu. Nade wszystko jednak podnosi, że „szybkość rozpoznania sprawy nie jest wartością, na rzecz której można poświęcić ochronę praw podmiotowych”⁴⁰.

V. Przyczyny przewlekłości postępowania oraz metody przyspieszenia postępowania – ujęcie praktyczne

A. Siemaszko wśród przyczyn przewlekłości postępowania wymienia się niezdiscyplinowanie uczestników postępowania (niestawiennictwo na rozprawy), archaiczny system rejestrowania przebiegu rozprawy (protokołowanie), niewłaściwą organizację pracy sądów, brak bodźców materialnych do wydajniejszej pracy⁴¹. Z. Świda wskazuje na złą organizację sądów i nadmierne obciążanie sprawami sądów rejonowych. K. Witkowska za takie przyczyny uznaje: częsty brak koncepcji prowadzenia postępowania przygotowawczego i opieszałość w wyznaczeniu rozprawy⁴². Z kolei M. Czecharowski wskazuje na nieskuteczność doręczeń wezwań i zawiadomień oraz wątpliwą skuteczność nadzoru administracyjnego (przewodniczący wydziałów powinni być odpowiednio szkoleni do zarządzania zespołem)⁴³. S. Waltoś natomiast uważa, że sprawność postępowania hamują: organizacja pracy sądów („system prezesowski”, gdzie prezes sądu podejmuje większość decyzji związanych z wyznaczaniem rozprawy, co powoduje, że organizacja prowadzenia

³⁸ S. Waltoś, op. cit., s. 272.; zob. A. Gaberle, *Systemy reakcji na przestępczość jako odpowiedzi na wyzwania współczesności*, (w:) J. Czapska, A. Gaberle, A. Światłowski, A. Zoll (red.), *Zasady procesu karnego wobec wyzwań współczesności. Księga ku czci profesora Stanisława Waltośa*, Warszawa 2000, s. 39–40.

³⁹ Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z 7 grudnia 2010 r., P 11/09, OTK ZU 2010, nr 10/A, poz. 128. Sąd Rejonowy zwrócił się do TK z zagadnieniem prawnym, podnosząc, iż regulacja zawarta w art. 391 § 1 k.p.k. (brak sprzeciwu obecnych na rozprawie stron wobec odczytywania protokołów przesłuchań świadków i oskarżonych) negatywnie wpływa na sprawność postępowania sądowego, łamiąc przez to zasadę rozpoznania sprawy bez zbędnej zwłoki.

⁴⁰ Ibidem.

⁴¹ A. Siemaszko, op. cit., s. 5–7.

⁴² K. Witkowska, op. cit., s. 82–83.

⁴³ M. Czecharowski, *Iustitia non debet claudicare*, „Jurysta” 2002, nr 7–8, s. 43.

rozpraw trwa dłużej), źle rozumiana zasada legalizmu (obowiązek wszechstronnego wyjaśniania sprawy, zamiast skupienia się na tym, co wystarczy do ustalenia winy i kary), strach młodych sędziów przed wyrokiem (a w konsekwencji opieranie rozstrzygnięć na opiniach biegłych, nawet gdy nie są one potrzebne)⁴⁴. D. Wysocki twierdzi, że jedną z przyczyn przewlekłości postępowania jest niemożność niezwłocznego wyznaczenia rozprawy po wpłynięciu sprawy do sądu⁴⁵. A. Murzynowski dodaje także, że sędziowie często niepunktualnie rozpoczynają oraz wznawiają przerwane rozprawy⁴⁶. Innymi przyczynami wymienianymi przez autorów są: nadużywanie instytucji czynności sprawdzających oraz czynności niecierpiących zwłoki, a także nieuzasadnione przerwy w czynnościach postępowania przygotowawczego⁴⁷, a w konsekwencji brak ich koncentracji⁴⁸. W literaturze podkreślane są również przyczyny tkwiące w zachowaniu organów postępowania, a ściślej mówiąc – w osobowości człowieka (sędziów, prokuratorów), np. lenistwo, nieumiejętność organizacji czasu pracy, brak dyscypliny. Wskazywane są także: nieterminowość sporządzania opinii biegłych oraz złe wyposażenie sądów, prokuratur, Policji (np. brak odpowiedniego sprzętu informatycznego, środków transportu), wreszcie braki legislacyjne, które mogłyby przyspieszać postępowanie⁴⁹.

W literaturze wskazuje się, że najbardziej typowymi środkami służącymi przyspieszaniu procesu są⁵⁰:

- terminy procesowe,
- kontrola formalna i merytoryczna skarg (instytucja „oddania pod sąd”),
- przepisy stanowiące wyznaczenie i przeprowadzenie sprawy bez nieuzasadnionej zwłoki (art. 348 k.p.k.) oraz wskazujące o rozstrzygnięciu sprawy na pierwszej rozprawie głównej (art. 366 § 2 k.p.k.),
- system doręczania pism procesowych,
- dyscyplinowanie uczestników procesu (np. art. 376, 375 § 1, 377 k.p.k.),
- obowiązek oddalenia wniosku dowodowego, w gdy w sposób oczywisty zmierza do przedłużenia postępowania (art. 170 § 5 k.p.k.),
- postępowania szczególne – uproszczone, nakazowe, postępowanie w sprawach z oskarżenia prywatnego i postępowanie przyspieszone,
- odstępowania od zasady bezpośredniości,

⁴⁴ W. Waltoś (w:) E. Siedlecka, *Nasi drobiazgowi sędziowie i prokuratorzy*, „Gazeta Wyborcza” nr 67 z 20.03.2009, s. 22.

⁴⁵ D. Wysocki, *Przewlekłość procesu karnego*, Warszawa 2001, s. 25.

⁴⁶ A. Murzynowski, *O stały rozwój kultury postępowania przed sądem I instancji*, „Państwo i Prawo” 1967, Zeszyt 12, s. 988.

⁴⁷ P. Hofmański, D. Szumiło-Kulczycka, S. Waltoś, (w:) *Zagubiona szybkość...*, s. 51–53.

⁴⁸ J. Tylman, *Koncentracja i szybkość postępowania sprawdzającego w procesie karnym*, „Nowe Prawo” 1982, nr 11–12, s. 125–136.

⁴⁹ A. Murzynowski, *O stały rozwój...*, op. cit., s. 988; P. Hofmański, D. Szumiło-Kulczycka, S. Waltoś, (w:) *Zagubiona szybkość...*, s. 51–53.

⁵⁰ S. Waltoś, *Proces karny...*, s. 329; zob. też: P. Hofmański, D. Szumiło-Kulczycka, S. Waltoś, (w:) *Zagubiona szybkość...*, s. 34–35; zob. też: Z. Gostyński, *Zasada szybkości w nowym Kodeksie postępowania karnego*, (w:) *Nowy kodeks postępowania karnego. Zagadnienia węzłowe*, Zakamycze 1998, s. 371–384.

- odstępstwa od zasady legalizmu (umorzenie absorpcyjne art. 11 § 1 k.p.k.),
- konsensualizm postępowania (skazanie bez rozprawy 335 § 1 k.p.k., dobrowolne poddanie się karze art. 387 k.p.k., porozumienie oskarżonego z pokrzywdzonym co do naprawienia szkody lub zadośćuczynienia uzasadniające warunkowe umorzenie postępowania – art. 341 § 3 i 4 k.p.k.),
- częściowe zaniechanie postępowania dowodowego (art. 388 k.p.k.), wreszcie
- skarga na przewlekłość postępowania (uregulowana w ustawie z dnia 17 czerwca 2004 r. o skardze za naruszenie prawa strony do rozpoznania sprawy w postępowaniu sądowym bez nieuzasadnionej zwłoki, Dz. U. Nr 179, poz. 1843)⁵¹.

Wskazane wyżej regulacje służyć mają eliminowaniu przewlekłości postępowania po to, aby wyrażone w art. 45 ust. 1 Konstytucji prawo do sądu nie było fikcją. Jednak, jak pokazuje praktyka, nie są one wystarczające, co w związku z tym rodzi konieczność ustanawiania nowych, przyspieszających i usprawniających przebieg postępowania norm, ale tylko w taki sposób, by nie naruszać gwarancji procesowych uczestników postępowania. S. Waltoś podkreślał, że konieczne są zmiany w mentalności oraz systemie pracy sądów, poszerzenie zasady oportunistu i zawężanie możliwości odwołania od wyroku⁵². A. Murzynowski z kolei akcentuje, że niezbędne jest szersze wykorzystywanie w praktyce instytucji mediacji⁵³, zaś A. Siemaszko zwraca uwagę na upowszechnienie elektronicznych form rejestracji procesu⁵⁴. I. Nowakowski wskazuje na konieczność: zwiększenia etatów w sądach, prokuraturach i Policji dla pracowników administracyjno-technicznych, wprowadzenia maksymalnych terminów do dokonywania określonych czynności oraz szerszego wykorzystania stenogramu dla dokumentowania przebiegu czynności.⁵⁵ Inni wskazują na potrzebę usprawnienia systemu doręczeń np. poprzez utworzenie nowej służby (firmy) z określonymi uprawnieniami, odpowiednie szkolenia i przygotowanie przewodniczących wydziałów do nadzoru i kontrolowania pracy wydziałów oraz odpowiedni system wyboru ławników – zapewnienie elementu fachowości, by np. do sądów rodzinnych wybierano osoby z odpowiednim pedagogicznym wykształceniem.⁵⁶ Wskazuje się również propozycję wykorzystania instytucji odczytywania protokołów w razie ponownego

⁵¹ P. Górecki, S. Stachowiak, P. Wiliński, *Skarga na przewlekłość postępowania sądowego. Komentarz*, Warszawa 2007; zob. S. Stachowiak, P. Górecki, P. Wiliński, *Skarga na przewlekłość postępowania karnego*, (w:) I. Nowikowski (red.), *Problemy stosowania prawa sądowego. Księga ofiarowana Profesorowi Edwardowi Skętowiczowi*, Lublin 2007, s. 421–432.

⁵² W. Waltoś (w:) E. Siedlecka, *Nasi drobiazgowi sędziowie i prokuratorzy*, „Gazeta Wyborcza” nr 67 z 20.03.2009, s. 22.

⁵³ A. Murzynowski, *Refleksje na temat...*, s. 111; zob. Z. Świda, W. Jasiński, M. Kuźma, *Dyrektywa rozstrzygania sprawy w rozsądnym terminie a realizacja zasady prawdy materialnej w polskim procesie karnym*, (w:) Z. Sobolewski, G. Artymiak (red.), *Zasada prawdy materialnej. Materiały z konferencji Krasieczyn 15–16 października 2005 r.*, Zakamycze 2006, s. 45.

⁵⁴ A. Siemaszko, op. cit., s. 5.

⁵⁵ I. Nowikowski, *O zasadzie szybkości...*, s. 176–177.

⁵⁶ M. Czecharowski, op. cit., s. 43.

przeprowadzania postępowania dowodowego na rozprawie w przypadku przekazania sprawy do ponownego rozpoznania (dot. tego materiału, który nie był podstawą uwzględnienia zarzutów w apelacji i w konsekwencji uchylenia wyroku)⁵⁷. Część autorów⁵⁸ podkreśla także istotne znaczenie konsensualnych form zakończenia postępowania.

VI. Usprawnienie i przyspieszenie postępowania karnego jako podstawowe cele projektu nowelizacji kodeksu postępowania karnego

Celem przygotowanego przez Komisję Kodyfikacyjną Prawa Karnego projektu nowelizacji kodeksu postępowania karnego, jest zwiększenie sprawności postępowania karnego⁵⁹. Głównymi założeniami nowelizacji mającej na celu usprawnienie postępowania, są: wprowadzenie obligatoryjnych posiedzeń przygotowawczych, służących zorganizowaniu przebiegu rozprawy przed jej rozpoczęciem (dotyczy spraw o skomplikowanym charakterze osobowym lub dowodowym), rozszerzenie możliwości wydania wyroków w tzw. trybie konsensualnym, czyli na wniosek oskarżonego (na etapie postępowania przygotowawczego – wniosek o wydanie wyroku skazującego będzie mógł być złożony w przypadku wszystkich występków, a nie jak jest obecnie – tylko występków zagrożonych karą pozbawienia wolności do 10 lat, natomiast na etapie postępowania przed sądem – wniosek o wydanie wyroku skazującego będzie mógł być złożony bez żadnych ograniczeń, także w przypadku zbrodni – obecnie zaś tylko w przypadku występków). W projekcie przewidziano możliwość złożenia przez oskarżonego wniosku o wydanie wyroku w trybie konsensualnym, także w okresie między skierowaniem aktu oskarżenia a doręczeniem zarządzenia o wyznaczeniu terminu rozprawy. Jego wprowadzenie doprowadzi do wyeliminowania etapu rozprawy przed sądem, a zatem skrócenia procesu w przypadku uwzględnienia takiego wniosku. Przyspieszeniu procesu miałyby służyć też nowatorskie rozwiązanie – dopuszczenie do wykonywania czynności w postępowaniu karnym referendarzy sądowych, co spowodowałoby odciążenie sędziów od wykonywania wielu czynności. Proponuje się ograniczenie materiałów przekazywanych do sądu wraz z aktem oskarżenia oraz ograniczenie możliwości zwrotu sprawy do prokuratury w celu uzupełnienia braków postępowania przygotowawczego tylko w tych wypadkach, w których nie zostały przeprowadzone czynności obligatoryjne, nie zaś w celu przeprowadzenia dowodów. Sąd nie będzie miał także obowiązku odczytywania materiału dowodowego podczas rozprawy. Nowelizacja ogranicza

⁵⁷ P. Kardas, P. Wiliński, *Glosa...*, s. 138.

⁵⁸ Z. Świda, W. Jasiński, M. Kuźma, *Dyrektywa...*, s. 19–23.;

⁵⁹ Projekt ustawy o zmianie ustawy – Kodeks postępowania karnego i niektórych innych ustaw, wraz z uzasadnieniem, źródło: <http://www.ms.gov.pl>, z dn. 17.01.2012 r.

ten obowiązek tylko do przypadków, w których strona nie miała możliwości zapoznania się z tym materiałem, a nie jak obecnie – na każdy wniosek strony.

Innowacyjną zmianą jest również zmiana aktualnego podejścia do obecności oskarżonego na rozprawie. Według projektu, oskarżony ma prawo do udziału w rozprawie, jego obowiązek do stawiennictwa ograniczać się będzie do postępowań o najpoważniejsze przestępstwa oraz gdy sąd uzna taką obecność za niezbędną. Proponuje się także rozszerzenie możliwości przeprowadzenia dowodów w postępowaniu odwoławczym przez sąd rozpoznający środek zaskarżenia, co ma na celu wyeliminowania sytuacji, w których sąd odwoławczy uchyla wyrok i przekazuje sprawę do ponownego rozpoznania tylko z uwagi na potrzebę przeprowadzenia niezbędnych dowodów. Twórcy nowych rozwiązań podkreślają także konieczność ograniczenia możliwości zaskarżania orzeczeń wydanych w trybach konsensualnych oraz potrzebę zaktywizowania stron procesowych w zakresie inicjatywy dowodowej na etapie postępowania sądowego i ograniczenie inicjatywy dowodowej sądu.

VI. Wnioski

Zasada sprawności postępowania ma ogromne znaczenie dla wymiaru sprawiedliwości, który nie może być sprawowany z opóźnieniami⁶⁰. Rozpoznanie sprawy bez zbędnej zwłoki jest bowiem jednym z aspektów zarówno prawa do sądu uregulowanego w art. 45 ust. 1 Konstytucji, jak i „rzetelnego procesu karnego”⁶¹. Zasada sprawności jest nie tylko gwarancją dotarcia do prawdy materialnej, ale sprzyja również realizacji zasady bezpośredniości⁶². Podstawowe jednak znaczenie ma zachowanie równowagi pomiędzy tymi zasadami. Realizacja zasady sprawności postępowania nie może odbywać się kosztem gwarancji procesowych uczestników postępowania, podstawowych funkcji procesu oraz nie może prowadzić do ograniczania dotarcia do prawdy. Celem każdego postępowania karnego jest bowiem wykrycie sprawcy i pociągnięcie go do odpowiedzialności oraz dążenie do tego, by osoba niewinna takiej odpowiedzialności nie poniosła. Gdyby upraszczanie i przyspieszanie procesu stało się ważniejsze od dotarcia do prawdy, wymierzanie sprawiedliwości byłoby fikcją. Aby uniknąć tego zagrożenia, ustawodawca powinien dążyć do przyspieszania i upraszczania postępowania karnego, ale w taki sposób, by zachować podstawowe jego cele. Wymiar sprawiedliwości ma przecież służyć człowiekowi, a nie statystykom.

⁶⁰ Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z 7 grudnia 2010 r., P 11/09, OTK ZU 2010, nr 10/A, poz. 128.

⁶¹ P. Wiliński, *Rzeczony proces karny...*, s. 363; zob. E. Skrętowicz, *Z problematyki rzetelnego procesu karnego*, (w:) J. Skorupka (red.), *Rzeczony proces karny. Księga jubileuszowa Profesor Zofii Świdy*, Warszawa 2009, s. 23.

⁶² K. Witkowska, op. cit., s. 73.

STRESZCZENIE

Celem artykułu jest ukazanie relacji między zasadą sprawności postępowania karnego a zasadami prawdy materialnej i bezpośredniości. Postulat sprawności postępowania ma kluczowe znaczenie dla wymiaru sprawiedliwości, ponieważ jest jednym z aspektów prawa do sądu i „rzetelnego procesu karnego”. Zasada sprawności jest z jednej strony gwarancją realizacji wspomnianych zasad, zaś z drugiej może stanowić dla nich poważne zagrożenie. Istotne jest zatem zachowanie między nimi równowagi, a w razie wystąpienia konfliktu – przyznanie pierwszeństwa gwarancjom procesowym stron i podstawowym celom procesu.

SUMMARY

The article's goal is to reveal a link between the principle of efficiency of the criminal procedure and the principles of material truth and directness. The postulate of efficiency of the criminal procedure is crucial for the judiciary, as it constitutes one of the aspects of the right to access to courts and the right to a fair trial. The principle of efficiency is both a warrant and a threat for their validity. Therefore, keeping the balance between them and, in case of a conflict, favoring the trial parties' guarantees as well as key goals of the trial are of vital importance.